

ЗАНАЯТИТЕ СМОЛАРИ, СТРУГАРИ, ТЕПАВИЧАРИ, КОЖАРИ ОТ ФИЛИПОПОЛ ПО ПИСМЕНИ И ЕПИГРАФСКИ ДАННИ

Славка Чернева

Темата за занаятчийството във Филипопол не би била пълна без занаятите, за които имаме писмени сведения. Въпреки, че не са основни, те играят съществена роля в икономическия живот на всеки античен град. Като основен писмен извор използваме труда на Лукиан „Бегълци”, писан във Филипопол 165–166 г. (Шаранков, Чернева-Тилкиан 2004, 100–121), както и редица текстове на антични автори за всеки раздел.

Картината на стопанския живот, която ни предоставя Лукиан, се отнася за цялата Римска империя, но диалогът е бил предназначен за филипополската аудитория, следователно, можем да приемем, че тази картина е съобразена с действителността в града.

Освен този диалог, разполагаме и с някои епиграфски данни, за разясняване проблема със занаятчийските и търговски сдружения, които до момента са открити във Филипопол.

СМОЛАРИ

Единствените занаятчии от Филипопол, изрично споменати в текста на Лукиан, на които е отредена важна част от действието в диалога, са смоларите – *πίττωτα*... (Шаранков, Чернева-Тилкиан 2004, 120; Λουκίανου, *Δραπέται*, §33): Сведението за наличието на смолари във Филипопол е от изключителна важност и ни позволява да направим кратък преглед на спецификата и значението на този занаят в античния свят. Запазени са множество сведения, в които смолата е спомената като много използван материал, било самостоятелно, било в смес с асфалт или зехтин.

Теофраст (Theophrastus ΠΕΡΙ ΦΥΤΩΝ ΑΙΤΙΩΝ IX, 2, 3) много картинно описва получаването на смолата. „Жителите на Македония горят за катран само мъжки бор; мъжки наричат онзи бор, който не ражда...” (3). „Катрана добиват по следния начин. Приготвят равно като харман място и правят улей, който води към средата, и го

отъпкват. После насичат трупите и ги нареждат така, както се прави за получаване на въглища, обаче без да правят яма. Цепениците поставят прави една до друга и така купът стана все по-висок, според броя им. Казват, че купът е готов тогава, когато обиколката му е сто и осемдесет лакти, а височината най-малко шестдесет или петдесет или пък и обиколката, и височината му са сто лакти, ако дървото се случи смолисто. Та като натрупат по този начин купа и като го покриват с дървен материал, хвърлят отгоре пръст и го закриват... Запалват през оставения отвор. После запущиват с дървен материал и него. За катрана е приготвен улей за оттичане в дупка, отстояща на около петнадесет лакти. Горенето трае най-много два дни и две нощи. Оттичащият се катран се охлажда. Това става, когато катранът вече не тече.”

Смолата (πίσσα, атич. πίττα, срв. лат. *rix*) е била употребявана преди всичко заради отличните ѝ изолационни свойства. Епиграфските сведения за намазване на покривите със смола (*IG* 2¹, add. 834b) се потвърждават и от археологическите находки. Покрити със смола керемиди са открити в източния квартал на Филипопол (разкопки на Мина Боспачиева).

Второто важно приложение на смолата, според античните автори, е импрегнирането на дървени изделия. Според Теофраст (Theophrastus, *Hist. Plan.*, V, 4, 5), „на червеите са подобни *θρίπτες* (вид дървесни червеи), от които малко по малко бива надупчвано дървото. То обаче лесно може да бъде защитено, защото когато бъде извадено в морето, след като е насмолено (*πίττοκοπηθέντα*), се предпазва.” Водоустойчивостта на насмоленото дърво била широко използвана в корабостроителството.

Третото важно предназначение на смолата е в медицината – при приготвянето на някои лекарства, където се използват прибори, покрити със смола (Dioscor., *De Mat. Med.*, V, 12: V, 31), „приготвя се от равни части мед, дъждовна и морска вода, прецедени и нагрети на слънце в насмолен съд (*ἐν ἄγγειῳ πεπισσωμένῳ*) през жегите около изгрева на Сириус (т.е. през най-големите жегги)”; „с насмолена тръстика (*καλάμῳ πεπισσωμένῳ*)”. Самата смола също се препоръчвала като лекарство срещу много болести (Dioscor., *De Mat. Med.*, I, 72), както самостоятелно, така и в комбинация с други средства (*SIG*³, 1171.9-14).

Четвъртото, но не последно предназначение, е използването на смолата при снемане на бронзови копия. Копирането на бронзови статуи със смола е много разпространено и използвано от бездарните скулптори.

Това личи от подигравката на Лукиан (*Lucianus, Iuppiter tragoedus*, 33.), „ЗЕВС: Но кой е този, дето бърза насам, бронзовият, с хубавите линии и очертания, със старинната прическа? Това е твоят брат, Хермесе, „пазарният“ Хермес, Хермагор, дето стои до Пъстрата стоа. Целият е омазан със смола (πίττης ἀναπέπλησται), защото всеки ден ваятелите снемат копия от него... ХЕРМАГОР: Във онзи миг ваятелят покриваше / със слой смола гърба ми и гърдите ми. / Снагата ми облеche смешна ризница, / творба на подражателно умение, / и тя повтаря бронзовата статуя” (цитат по Лукиан 1971, 295–296). Почистването на бронзовите статуи ставало чрез намазване със смола и нагриване: знаеш скулптора, който стои на агората и непрекъснато едно насмолява, а друго обгаря” (*Lucianus, Lexiphan.*, 11).

Скулпторите, работещи с бронз, използвали смолата и за правене на калъпи от бронзови статуи. Тя им била необходима също за почистване на бронзовите изделия, повредени от атмосферни влияния.

Най-многобройните сведения за смоларството в литературните текстове са свързани с премахването на космите по човешкото тяло с помощта на маска от смола. Това антично откритие се оказало толкова ефикасно, че е просъществувало непроменено и до наши дни. Текстът на Лукиан свързва филипополските смолари именно с тази дейност (Λουκίανου, *Δραπέται*, § 33): „ей този да бъде предаден на смоларите... най-напред да му оскубят космите, при това със замърсена женска смола”; „тръгвай с мен при смоларите”. Премахването на космите било обичайна практика за жените, докато обезкосмяването при мъжете било считано за срамен варварски обичай, присъщ само на развратниците.

В края на един откъс за сексуалните навици на тирените (етруските) Теопомп (фрагм. 204 из 43 кн. на *Истории*, запазен у Агеней, XII, 517D-518B) споменава следното: „А всички живеещи на запад варвари обезкосмяват със смола (πίττοῦνται) и бръснат телата си; и при тирените са устроени много работилници (ἐργαστήρια) и има майстори на този занаят (τεχνῖται τοῦτου τοῦ πράγματος), както у нас са бръснарите (οἱ κοῦρεῖς). В гръцкия свят на мъжете, премахнали космите си, се гледало с лошо око, обезкосмяването винаги се считало за признак на нещо нередно. Този възглед е много ясно изразен от комика Алексид (Алексид, фрагм. 264): „Ако видиш някого обезкосмен със смола (πίττοκοπούμενον) или обръснат, имаш работа с едно от двете: той или изглежда е решил да воюва и да върши всичко в ущърб на брадата, или го е налегнало богаташкото нещастие. Защото, о, богове, какво

ни пречат космите, чрез които става ясно, че всеки един от нас е мъж, освен ако не си замислил тайно да им сториш нещо лошо?”

От съществена важност е свидетелството на Лукиан (Lucianus, *De monachis*, 50) за обезкосмяването като наказание. Премахването на космите със смола, което се е считало за твърде срамно при мъжете, всъщност е било не толкова наказание, колкото публично опозоряване и е било практикувано най-вече като мярка срещу разврата (*Scholia in Aristophanem, Plutus*, 168), „заради тебе хванатият прелъстител се обезкосмява”. Схолиите към това място дават различни версии за причините за това наказание – наказание, от което можеш да се откупиш с пари; наказание за бедни, които не могат да платят парична глоба и т.н.

Вносът и износът на смола са били регламентирани в международните договори наравно с търговията на други ценни суровини (*SIG*³, 135.9-11).

СТРУГАРСТВО

Стругарството е малко известен занаят във Филипопол. Надписът-реклама на турнейтес Луций Криспин Епагатос (Обр. 1), кападокийски майстор-освободенец, е открит преизползван на мястото, където вероятно е стоял първоначално. Преселилият се и получил граждански права във Филипопол майстор, гордо се определя като *τορνευτής* – „стругар” – професия, за която се говори сравнително рядко в литературните и епиграфските извори.

Античните автори споменават в текстовете си за тази дейност по един или друг повод. Херон, например, говори за струговани бронзови изделия, при които оста е изработвана на струг. „Да се поставят два бронзови цилиндъра БВГД и ЕЖЗИ струговани отдолу така, че вътрешната им повърхност да съответствува на клапата, както са тръбите на органите.” (Heron, *Pneumatica*, I, 28).

В историята на Александър Велики се споменават художествени изделия, изработени на струг: „Имаше безброй бронзови статуи и сърпоносни колесници, изработени със струг от камък порфирит заедно с конете” (Hist. Alexandri Magni, recensio B, III, 22).

Есхил споменава за флейти с нисък тон, произведени на струг и вероятно работени от кост: „Единият в ръце с флейти, произведени на струг” (Aeschylus, fragm. 57).

Аристофан от своя страна говори за *стругари*, изработващи *лири* и *цитове* (Aristophanes, *Aves*, 491).

Струговането е познато и в дърводелството. „Защото и занаятчиите се нуждаят за дейността си от инструменти, тъй като нямат пълна власт над дървения материал, те обясняват, че си служат със самите инструменти, за да направят дървения материал по-лесен за обработка, като го пробиват, дялат и струговат” (Proclus, *In Platonis Timaeum*, р. 395); за изработката на мебели и части на кораби „чувайки, че Арабският дърводелец е струговал бойни кораби: един струговаше корабни болтове... а в горната част вещите майстори на изобретателя Хефест и Атина струговаха дървения извит напречен рей на мачтата...” (Nonnus, *Dionysiaca*, XXXVI, 403; 409–411; XXXIX, 16)

Теофраст в *Historia Plantarum* описва подробно дърветата и техните качества за обработка. Същият автор е написал и съчинение за природата и свойствата на камъните (Theophrastus, *De lapidibus*, 5:), от което става ясно, че струговането е приложимо и в строителството – при направата на статуи, бази и колони. Според Лукиан, струговането се използва също в глиптиката (Lucianus, *Adversus indoctum*, 8) – за изработването на гемеи и камеи.

Доказателствата от Филипопол са предимно струговани предмети от кост – аптекарски лъжички и флейти (Чернева 1999, 181).

ТЪКАНЕ И ТЕПАВИЧАРСТВО

Богатите собственици си купували изящни дрехи, а това предполага наличието и производството на скъпи платове, освен цитираните по-горе занаяти. Тук е уместно да споменем епиграфски засвидетелстваната колегия на т.н. στροποιοῦ... – производители на луксозни сирийски дрехи от чиста вълна (IGBulg, III, 1, № 916, Обр. 3).

Наличието на цяла колегия на тези майстори е свидетелство за изключителното търсене на подобни стоки, което е било невъзможно да се задоволи само от вносната търговия. Интересно е да се отбележи, че тези майстори са били кападокийци като турнейтес Луций Криспин Епагатос (Обр. 1).

Тъкането има връзка и с един довършителен етап при производството на платове – тепавичарството. Според диалога на Лукиан (Luc., §28, §33), професионалният тепавичар е имал две функции: да довърши дрехата и да я изпере. Плиний Стари, както винаги, се опитва подробно да опише процеса и да документира неговата история (Plin., *Nat. Hist.*,

XVII, 46; XXVIII, 91, 174). Според него, „тепавичарското изкуство е изобретено от Никий от Мегара“ (Plin., Nat. Hist., VII, 196).

Плиний описва реда на третирането на дрехите с различни материали (Plin., Nat. Hist., XXXV, 195–198.). Според него, една от съставките е урината (Plin., Nat. Hist. XXVIII, 91). „Говори се, че камилската урина е изключително полезна за тепавичарите...“ (Plin., Nat. Hist., XXVIII, 174) „за лекарство, което се приготвя от урина на коза, бик или използвана тепавичарска урина“. Втора важна съставка, според него, е кредата (Plin., Nat. Hist. XVII, 46) „използване на тепавичарска креда като съставна част на тор“ (195). „Има много видове креда. От тях има два вида кимолска креда, които се използват от лекарите – блестящо бяла и с пурпурен оттенък“. Плиний различава различни видове креда, всяка със своите особености (196) „Тъй наречената „сарда“, която се внася от Сардиния, се използва само за бели дрехи, а е непригодна за разноцветните“. По-ценни са умбрийската и тази която наричат „скала“ (197). Особеността на скалата е в това, че при намокряне набъбва. Умбрийската се прилага само, когато трябва дрехите да се излъска (198). И тъй редът е такъв: дрехата най-напред се изтира със сарда, а след това се опушва със сяра, и веднага се изтъква с кимолска креда, ако цветът е устойчив. Защото дрехата, боядисана с подправена боя, се разпознава – почернява и цветът избледнява от сярата, а истинските и скъпи бои се смекчават от кимолската креда и тя даже освежава цветовете, помътнели от сярата, като им придава някакъв блясък“.

Понякога вълнените дрехи били избелвани със сяра, както показват стенните рисунки в Помпей. Ленените дрехи също вероятно били избелвани и полирани със стъклен заглаждач за лен (Plin., Nat. Hist., XXXV, 197). Преди клиентът или тъкачът да получи обратно стоката, те били притискани в ръчна преса.

За тепавичарството като дейност във Филипопол получаваме сведения само от диалога на Лукиан (Λουκιανού, *Δραπέται*, § 28). Според него, тази дейност се практикува в семейни работилници, където господарят занаятчия работи с няколко роби, специализирани в отделни процеси. „При мен името му беше Бръмбар, ходеше с дълга коса, бръснеше си брадата и познаваше моя занаят. Защото седеше в тепавичарницата и подрязваше по дрехите влакната, които стърчаха по-високо. ФИЛ. Това е той, твоят роб (οἰκέτης)¹, само че сега прилича на философ, след като добре се е изтепал“. Работата в тези работилници

била постоянна и изисквала определена квалификация. Всички роби преминавали през някакво обучение, срв. § 28 „познаваше моя занаят”; §33 “тези двама избягали роби да бъдат предадени на господарите си и да се приучат на старите си занимания – единият, Мускалчо, да изпира замърсените ленени платове, а Благоуханият отново да поправя разкъсаните дрехи” (намек за шивачество).

Първият етап при тепането на вълнени дрехи е третирането им в каца с вода, кал и урина. Този разтвор разлагал остатъчната мазнина и мръсотия. Предполага се, че това третиране свивало дрехата – една от целите на по-нататъшното механично тепане или подгъване.

Вторият довършителен етап е, когато платът, разпънат върху хоризонтална плоскост, се обработва с дарак или заострена дъска, държана от тепавичаря. След това мъхът се отстранявал с чифт дълги железни ножици. Понякога преждата била специално изпридана и изтъкавана, за да се улесни премахването на мъха. Този мек плат наричали *vestis pessa*.

В много части на римския свят тепавичарницата се различавала по използваните контейнери и легени (*Darembert et Saglio art foulons*). Повечето работилници били изработвани от дърво и обграждани, вероятно, от оловни листове. По тази причина, няма открити тепавици по италиански модел, открити са само епиграфски сведения за тях.

Тепавичарско ателие

Въпреки че все още съществувал законът, свързан с тепавичарите (Plin., *Nat. Hist.*, XXXV, 197), който цензорите Гай Фламиний и Луций Емилий прокарали в народното събрание през 220 г. пр.Хр., явно този метод на производство в малки работилници преживявал криза. Работниците, а и самите собственици на работилници, се опитвали да се насочват към по-изгодна работа. Лукиан нарича занаятите бедни – §13: „занаятите бяха сиромашки и с големи мъки едва успяваха да

удовлетворяят нуждите им”; „Всички ще изскочат от работилниците (*ἐργαστήρια*) и ще престанат да практикуват занаятите си, когато видят, че те самите се трудят и мъчат от сутрин до вечер, превити над работата си, но от цялото това надничарство (*μισθαρνία*) едвам преживяват” – § 17.

В тази връзка има сведения за употреба на вълната и в Диокле-тиановия едикт. В него се дават най-общи насоки, както и цени на видо-вете вълна. Например: вълната от Тарент струвала 175 денара, тази от Лаодицея – 150 денара, вълната от Астурия – 100 денара, а нискокачест-вената вълна – 25 денара.

Особено се ценели природнобоядисаните вълни: бежовата и черве-ната от Канунция, черната от Поленция, кафявата от Азия, сивата от Бетика (Marcial, XIV, 127; Plin., *Nat. Hist.*, VIII, 191). Сведения от този характер за Филипопол липсват.

КОЖАРСТВО

Обработката на кожи съществува във всеки античен град и вероят-но работилниците, по обясними причини, са изнесени извън стените на града. Античните автори по различни поводи споменават за технологията на обработване на суровата животинска кожа. Обикновено изсушена до определена степен, тя е използвана за много цели, някои от които все още съществуват. Според съвременните изследвачи (Schönauer 2001), има достатъчно доказателства, които оправдават твърдението, че римля-ните са изработвали кожа с отлично качество и са я превръщали в пред-мети за ежедневно ползване.

Обработената кожа се правела от влакнестата структура на кожата, позната като дерма или *corium* – средният слой. Връзките на влакната на кожата се отделят, защитени чрез химически вещества и смазани с масло, мас или мазнина. Крайният продукт, по желание, може да бъде направен мек като кадифе, може да се мокри и суши. Тази трансформация се постига чрез поредица от процеси, познати като дъбене и щавене. Самото дъбене и таниране (щавене) се правело в яма между два слоя дъбилно вещество (стрита дъбова кора.)

Процесите, които предхождали щавенето, са измиването, въздей-ствието със сол, което целяло обезкосмяването на кожата. Има три основ-ни древни метода, чрез които суровата кожа може да се превърне в обра-ботена.

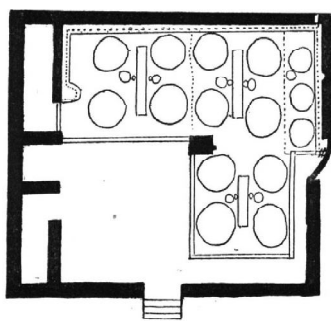

1. Таниране с растителни продукти: кора от бор, кора от ела, кора от калина; листа от *rhus* или смрадлика (*rhus cotinus*); дърво, наречено *frutex coriarius*; дъбови жълъди; корен и семена от дива лоза (*labrusca*); плодове от египетска акация и непознато растение – *notia* или *наутеа*, което е описано от Теофраст и Плиний (Theophr., *Hist.*, pl. III, 9), (Plin., XXIII, 140, XVII, 51).

2. Дъбилното вещество се замествало от стипца или готварска сол. Щавената по този начин кожа се наричала *aluta* и била изключително мека (гъвкава). (Darenberg-Saglio).

3. Масно щавене, за което се използват риба или мазнини от морски животни за създаване на защитен слой около влакната.

Ателие на кожар, обработващ кожа (*βυρσεῖς* или *coriarii*), е открито през 1873 г. в Помпей (Darenberg-Saglio art. *coriarius*). От него можем да получим точна представа как са изглеждали тези работилници през античността. След вестибюл и атриум следва двор, заобиколен от перистил. В двора са разположени 6 отделения, в които почиствали кожите. В първото помещение има басейн с неправилна форма и два по-малки до него. Един канал заобикаля другите отделения, за да докара течността в три големи долиума. Възможно е, след като са остъргвани на поставки в двора, кожите да са потапяни в този басейн и в долиумите, които са свързани с тях, за да се изцедят и подложат на друга химическа обработка, като по този начин се подготвят за дъбене (щавене). От двора, по коридор, се стига до друг двор. Там, под хангар, са наредени 15 каци (ведра) с почти кръгла форма, в които кожите се подлагат на същинското щавене. Между каците има 3 продълговати легена и 5 глинени съда, набити в земята.

План на кожарско ателие в Помпей

В този двор са открити три вида сечива. Първият вид е стъргало – *κνήστρον*, което се състои от правоъгълно острие от бронз, което е фиксирано към дървена дръжка. Вторият вид е със слабо извито острие като режещата част е конкавната страна и всяко едно от краищата има дръжка. Третият вид е острие (*περίτομεύς*), чиято режеща част е от изпъкналата страна. Той е предназначен най-вече за рязане: има много аналогии между този вид и обуцарското ножче за разрязване на гъон, използвано от обуцарите.

Инструменти на кожари от Помпей

В Атина ателиета на кожари са открити извън рамките на града с оглед здравословните проблеми, създавани от тези работилници. В Помпей ателието на кожарите (*officina coriariorum*) е също далеч от центъра на града. Кожарите са обединени в колегии. Известна е колегията на кожарите в Рим, които обитавали крайните райони на града. От Филипопол е известно такова сдружение на кожарите, обработващи кожи – *τεχνη βυρσεῖς* от два паметника – надгробната стела на Филип син на Филип (Обр. 4) и посветителна ара, дар от сдружението на кожарите, поставена по заповед на бившия консул Квинт Атрий Клоний в чест на император Каракала (Обр. 2).

При стелата на Филип най-характерният елемент е украсата ѝ в горната част и петте венеца с посветителни надписи в тях. Подробни наблюдения и изводи за плочата прави в дисертацията си М. Иванов². Плочата е с вписан фронтон, над който има акротерии, при които всеки лист се отделя от съседния (Обр. 4).

Този начин за предаване на акротерии във Филипопол, засвидетелстван и при други паметници – надгробната стела на Гай Юлий Гратус, датирана в I в., както при капаци на саркофази, което е указание за намесата на малоазийски майстори. Венците като украса срещаме в няколко паметника от Филипопол. Единствената аналогия извън града на подобни венци с надписи в тях, се наблюдава в Смирна (Schmidt 1991, 9).

Най-интересното в стелата е присъствието на малоазийски сдружения на едно място – Никейците олимпиасти и Никомедийците. Третият венец е от кожарите, щавещи кожа – сдружението на т.нар. *βυρσεῖς*. Вероятно, това е заниманието на покойника – малоазиец, от което може да се допусне, че обработката на кожи във Филипопол е била приоритет на малоазийските занаятчии. Датировката и на двата паметника е началото на III в. – най-големия разцвет на града.

От кожите се правели различни предмети. Така наречените *coriarii* са изработвали войнишки принадлежности, пояси с подпътници за шлемовете, горнища за щитовете, кожуси и наметала. Кожите се употребявали и за направата на обувки от майстори – *caligarii*.

От Диоклетиановия едикт от 301 г., регламентиращ всички стоки в Империята, е известно, че най-фините кожени предмети са работени във Вавилон, Финикия и Партия. Той регламентира и цената на различните видове кожи. През 416 г. е издаден закон, забраняващ носенето на кожени дрехи.

БЕЛЕЖКИ

¹ Думата *οἰκέτης* („домашен роб“) се разграничава ясно от *δοῦλος* и говори за малко по-добро положение на роба, срв. Менандър, фрагм. 796 (иронично): „защото смята *δοῦλος* за повече от *οἰκέτης*“.

² Сведения на М. Иванов.

БИБЛИОГРАФИЯ

Шаранков, Чернева-Тилкиян, 2004: Н. Шаранков, Сл. Чернева-Тилкиян, Животът на античния Филипопол, отразен в диалога на Лукиан „Роби-бегълци“. – ГАМП, IX/2, 2004, 75–121.

Чернева-Тилкиян, 1999: Сл. Чернева-Тилкиян, Костени изделия от римската епоха намерени в Пловдив. – ГАМП, IX, 1999, 181–192.

Чернева, С., 2003: Сл. Чернева-Тилкиян, Епиграфски и писмени данни за занаятчийските и търговски сдружения съществуващи във Филипопол (I–IV в.) – ИАИ, 39.

Ėichailov, 1961: G. Ėichailov, *Inscriptiones Graecae in Bulgariq reperatee* (=IGBulg.), vol. III, 1; vol. V.

Daremberg et Saglio 1919: *Dictionnaire des antiquités grecques et romaines*, Paris.

Šharankov, Чернева-Tilkian 2002: N. Šharankov, S. Чернева-Tilkian, The life of ancient Philippopolis in Lucian's dialogue "Runaways" – *Archeologia Bulgarica*, VI, 2002/3, 45–61.

Schonauer 2001: Sr. Schonauer, Odjeca, obuća i nakit u antičkoj Dalmaciji na spomenicima iz arheološkog muzeja u Splitu. – *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku*, 93, 2001.

Aristophanes, *Aves*
 Dioscorides, *De materia Medica* V
 Heron, *Pneumatica*
 Lucianus, *Adversus indoctum*
 Lucianus, *Demonax*
 Lucianus, *Iuppiter tragoedus*
 Nonnus, *Dionysiaca*
 Plinii, *Historia naturalis*
 Proclus, *In Platonis Timaeum*
 Theophrastus, *De lapidibus*
 Theophrastus, *Historia Plantarum* IV

ИЛЮСТРАЦИИ

Обр. 1. Ара на Луций Криспин Епагатос – турнейтес, кападокиец, жител на Филиппол

Обр. 2. Посветителна ара от сдружението на кожарите в чест на Каракала

Обр. 3. Ара, поставена от сдружението на производителите на сирийски

Обр. 4. Надгробната стела на Филип син на Филип с посветителни венци

Обр. 5. Венец от сдружението на кожарите в надгробната стена на Филип син на Филип